

УМОВИ ТА ОХОРОНА ПРАЦІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

WORKING CONDITIONS AND LABOR PROTECTION IN THE AGRICULTURAL SECTOR: CURRENT SITUATION AND PROBLEM

УДК 631.3; 658.382:631.145

DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.71-25>

Соколова А.О.

к.е.н., доцент,
завідувачка НТВ аграрної економіки,
інформаційно-консультативної роботи
та інноваційних технологій в рослинництві
Волинська державна
сільськогосподарська дослідна станція
Інституту картоплярства НААН України

Кільницька О.С.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
і підприємництва
Поліський національний університет

Старунська Л.В.

старший викладач кафедри
загальнотехнічних дисциплін
Житомирський агротехнічний
фаховий коледж

Sokolova Alla

Volyn State Agricultural Experimental
Station of the Institute of Potato
The National Academy
of Agrarian Sciences of Ukraine

Kilnitska Olena

Polissia National University

Starunskaya Lyudmyla

Zhytomyr Agrotechnical Professional
College

У статті проаналізовано сучасний стан умов та охорони праці в сільському, лісовому та рибному господарствах України за 2018–2020 рр. Визначено динамічні тенденції та оцінено низку показників, які відображають рівень виробничого травматизму в галузі та його наслідки. Ідентифіковано основні проблеми створення безпечних та нешкідливих умов праці в аграрному секторі. Встановлено, що експлуатація значної кількості фізично й морально зношених машин та устаткування, незадовільна організація праці, низький рівень виробничої і трудової дисципліни, відсутність зацікавленості керівників у поліпшенні умов безпеки праці, а також низка інших чинників визначають сучасний стан соціально-економічних умов та охорони праці в сільському господарстві як незадовільний. На основі вивчення та узагальнення вітчизняного й зарубіжного досвіду обґрунтовано пропозиції щодо покращення умов праці та забезпечення її охорони задля визнання пріоритетної ролі людського капіталу в системі соціально-трудова і виробничо-господарських відносин в аграрній сфері економіки.

Ключові слова: умови праці, людський капітал, охорона праці, стан виробничого травматизму, соціально-трудова відносина, працезахоронна діяльність, колективний договір.

В статье проанализировано современное состояние условий и охраны труда в сель-

ском, лесном и рыбном хозяйствах Украины за 2018–2020 гг. Определены динамические тенденции и оценен ряд показателей, которые отображают уровень производственного травматизма в отрасли и его последствия. Идентифицированы основные проблемы создания безопасных и безвредных условий труда в аграрном секторе. Установлено, что эксплуатация значительного количества физически и морально изношенных машин и оборудования, неудовлетворительная организация труда, низкий уровень производственной и трудовой дисциплины, отсутствие заинтересованности руководителей в улучшении условий безопасности труда, а также ряд других факторов определяют современное состояние социально-экономических условий и охраны труда в сельском хозяйстве как неудовлетворительное. На основе изучения и обобщения отечественного и зарубежного опыта обоснованы предложения по улучшению условий труда и обеспечению его охраны в целях признания приоритетной роли человеческого капитала в системе социально-трудова и производственно-хозяйственных отношений в аграрной сфере экономики.

Ключевые слова: условия труда, человеческий капитал, охрана труда, состояние производственного травматизма, социально-трудова отношения, трудовоохранный договор.

The current state of working conditions and occupational safety in agriculture, forestry and fisheries of Ukraine for 2018–2020 is analyzed. Dynamic trends are identified and a number of indicators that reflect the level of occupational injuries in the industry and its consequences are assessed. Based on a detailed analysis of technical, organizational and psychophysiological causes of accidents, the main problems of creating safe and harmless working conditions in the agricultural sector have been identified. It is established that the high level of injuries and occupational diseases in the industry is due to such factors as: violation of safety requirements during the operation of equipment, machinery and technological process; imperfection of the technological process and its non-compliance with occupational safety requirements; deterioration of the material and technical base; low provision of personal protective equipment; unsatisfactory organization of work and rest; low labor and production discipline, etc. It is established that the operation of a significant number of physically and morally worn out machines and equipment, unsatisfactory organization of labor, low level of production and labor discipline, lack of interest of managers in improving working conditions and safety, and a number of other factors determine the current socio-economic conditions and labor protection in agriculture as unsatisfactory. Peculiarities of formation of conditions and occupational safety in farms are revealed. The state of relations between employees and owners of agricultural formations on the creation of healthy and safe working conditions at enterprises as a result of concluding collective agreements has been studied. The organizational and technological features of agriculture, which determine the production risks of injuries and diseases in the industry, are systematized. Based on the study and generalization of domestic and foreign experience, a number of principles, measures and specific proposals for improving working conditions and ensuring its protection in agriculture are substantiated. The necessity of recognizing the priority role of human capital in the system of social-labor and production-economic relations in the agricultural sector is proved.

Key words: working conditions, human capital, occupational safety, state of occupational injuries, social and labor relations, labor protection activity, collective agreement.

Постановка проблеми. Забезпечення динамічного розвитку аграрного сектору економіки України, підвищення ефективності виробництва та продуктивності праці значною мірою залежать від стану умов та охорони праці в галузі, безпеки технологічних процесів та стану виробничого середовища. З огляду на прагнення України інтегруватись у європейську та світову системи господарювання великого значення набуває і

потребує вирішення проблема забезпечення гуманізації умов праці та визнання пріоритетної ролі людського чинника у створенні ефективної системи регулювання соціально-трудова відносин в аграрній сфері, адже однією з операційних цілей Стратегії сталого розвитку України до 2030 р., яка відповідає ухваленням на Саміті ООН зі сталого розвитку 17 глобальним Цілям сталого розвитку на період до 2030 р., визнано забезпечення реалі-

зації політики, яка сприяє продуктивній діяльності, створенню гідних умов праці тощо [14, с. 9], що зумовило актуальність і необхідність проведення окремого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти функціонування умов праці, чинників та елементів, що впливають на формування системи охорони праці, висвітлені у багатьох роботах вітчизняних та зарубіжних учених. Значний інтерес становлять наукові праці О. Амоші, Д. Богині, Г. Гогіташвілі, О. Гржегоржевського, О. Грішної, М. Долішнього, О. Іванова [4], В. Лагутіна, Е. Лібанової [8], А. Кутиркіна, В. Макушина, О. Новікової, В. Рубіна, Г. Черкасова. Питанням гуманізації умов праці та формування соціально-трудова відносин у сільськогосподарському виробництві присвячено наукові роботи О. Бородіної [12], В. Гаркавого, В. Дієсперова, В. Збарського, М. Маліка, І. Миценка, О. Могильного, М. Орлатого, М. Поліщука, І. Прокони [12], В. Рябокони, П. Саблука, В. Терещенка, Л. Шепотько, О. Шкільова, К. Якуби, І. Ярошенка та інших дослідників. Проте зміна системи організації та функціонування підприємницької діяльності в аграрному секторі, зумовлена необхідністю визнання пріоритетного значення людського капіталу, посилює увагу до умов його формування та відтворення. Як справедливо зазначає О. Бородіна, людський капітал – це основа економічних процесів, і він характеризується відповідною кількістю, структурою та якісними характеристиками. Відповідно до формування цих складових частин, мають відбуватися відтворення, розвиток людського капіталу, організація його використання і забезпечення ефективного функціонування [12, с. 224]. Саме умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів у рослинництві та тваринництві, налагоджена робота машин і механізмів, забезпеченість засобами колективного й індивідуального захисту є важливими чинниками, які істотно впливають на стан здоров'я, працездатність, продуктивність, трудову мотивацію людського капіталу, зрештою, на результативність аграрного виробництва. Крім того, як вважає Е. Лібанова, саме внутрішня мотивація (умови праці, системи заробітної плати, можливості для самореалізації, мікроклімат у колективі) і зовнішня мотивація (галузевий рівень заробітної плати, кваліфікаційні вимоги, охорона праці в галузі) поєднуються, спонукаючи працівника до пошуку прийнятної роботи [8, с. 110]. Складність, недостатня вивченість та невирішеність на законодавчо-нормативному й практичному рівнях питань створення нешкідливих та безпечних умов праці, необхідність комплексного підходу до формування системи заходів щодо покращення умов та охорони праці в аграрному секторі зумовили вибір на пряму дослідження, підтверджують його доцільність, визначають мету та завдання.

Постановка проблеми. Метою дослідження є оцінювання сучасного стану умов та охорони праці в аграрному секторі та ідентифікація проблем їх забезпечення як важливого чинника зростання продуктивності праці, мотивації трудової діяльності та ефективності сільськогосподарського виробництва загалом. Завданнями роботи є такі:

- визначити динамічні тенденції та проаналізувати показники, які відображають рівень виробничого травматизму в галузі;
- ідентифікувати основні проблеми створення безпечних та нешкідливих умов праці в аграрному секторі;
- розкрити особливості формування умов та охорони праці у фермерських господарствах;
- дослідити взаємовідносини між працівниками і власниками агроформувань щодо створення здорових і безпечних умов праці на підприємствах через колективні договори;
- на основі вивчення та узагальнення вітчизняного й зарубіжного досвіду обґрунтувати пропозиції щодо покращення умов праці та забезпечення її охорони задля визнання пріоритетної ролі людського чинника в системі соціально-трудова відносин і виробничо-господарських відносин в аграрному секторі.

Під час дослідження використано комплекс методів, що дало змогу одержати науково обґрунтовані результати. Зокрема, використано такі загальні наукові підходи, як діалектичний, системний та синергетичний, а також низку спеціальних методів, таких як абстрактно-логічний (прийоми індукції та дедукції, аналогії та співставлення), метод теоретичного узагальнення та аналізу й синтезу, різноманітні прийоми економіко-статистичного методу (статистичне спостереження, порівняння, групування, табличний тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження. Стан умов та охорони праці, рівень технічного контролю за станом виробництва, показники виробничого травматизму й професійної захворюваності працівників аграрного сектору України дають усі підстави для занепокоєння. Перш за все тому, що не забезпечується основний принцип державної політики у сфері охорони праці, а саме пріоритет життя і здоров'я працівника щодо результатів виробничої діяльності підприємств, про що зазначається у ст. 4 Закону України «Про охорону праці» [2], адже саме сільськогосподарське виробництво характеризується цілою низкою виробничо-галузевих, структурних, організаційно-технологічних та інших особливостей, що визначають рівень виробничих ризиків, кадрової безпеки і перетворюють досліджувану галузь на одну з найбільш травмонезабезпечених. У роботі О. Кільницької, Л. Старунської виокремлено об'єктивні причини, що формують загрози кадрової безпеки сільськогосподарських підприємств. Зокрема, вони відзна-

чають «високу плінність кадрів, адже протягом року більше 50% працівників штатного складу звільняється із сільськогосподарських підприємств, а до 50% працевлаштовується; відсутність стабільної, системної роботи трудового колективу підприємства; те, що половина працівників штатного складу проходить процес адаптації, звикання, навчання, формування компетенцій та навиків, що визначає результати виробництва» [5]. Це негативно впливає на умови та охорону праці робітників аграрного сектору, може привести до травматизму, мобінгу та більш складних ситуацій на виробництві, які шкодять здоров'ю та загрожують життю людей.

За останні 3 роки (2018–2020 рр.) в сільському, лісовому та рибному господарствах України загинуло 199 осіб, травмована 961 особа, що становить 12,7% та 7,2% відповідно від загальної кількості постраждалих у державі (табл. 1).

Найбільш травмонебезпечними професіями в аграрній сфері протягом останніх років є механізатори (трактористи, комбайнери, працівники, які обслуговують причіпні механізми, оператори стаціонарних машин), з якими пов'язана майже половина всіх смертельних травм у галузі, а також сторожі, охоронники та тваринники. Основні причини травмування в аграрній сфері поділяють на технічні, організаційні та психофізіологічні. Техніко-технологічні чинники (конструктивні недоліки, недосконалість, недостатня надійність засобів виробництва, недосконалість технологічного процесу та невідповідність його вимогам безпеки праці, незадовільний технічний стан виробничих об'єктів, будівель, споруд, інженерних комунікацій, території, засобів виробництва, порушення вимог під час експлуатації) зумовили 13,6% нещасних випадків та травматизму в галузі в середньому за 2018–2020 рр. Особливе занепокоєння викликають незадовільні організаційні фактори, які пов'язані з процесами праці й відпочинку, порушеннями трудової дисципліни. Вони зумовили настання 71,3%

всіх нещасних випадків. Так, порушення трудової і виробничої дисципліни викликало 27,7% випадків; порушення вимог безпеки під час експлуатації обладнання, устаткування, машин, механізмів тощо – 18,7%; порушення правил безпеки руху – 11,3%; порушення технологічного процесу – 5,4%; невикористання засобів індивідуального захисту через незабезпеченість ними – 2,1%; недоліки під час навчання безпечним прийомом праці – 1,7%; порушення режиму праці та відпочинку – 1,4%; інші – 3,0%. Крім того, 21,0% всіх нещасних випадків у сільському, лісовому та рибному господарстві були спричинені негативними психофізіологічними явищами, зокрема алкогольним, наркотичним, токсикологічним отруєнням (сп'янінням) [13]. Це підтверджують також результати аналітичного дослідження іноземних фахівців, які працювали в Україні за програмою Міжнародної організації праці. Вони вважають, що значна кількість нещасних випадків із смертельними наслідками зумовлена такими основними чинниками [15]:

- незадовільна підготовка працівників і роботодавців з питань умов та охорони праці;
- відсутність належного контролю за станом безпеки праці на робочих місцях;
- недостатнє забезпечення працівників засобами індивідуального та колективного захисту;
- використання морально застарілої, зношеної на 80–90% техніки та устаткування, які не відповідають вимогам безпеки й загрожують травмуванням.

Слід зазначити, що Наказом Міністерства соціальної політики України від 29 серпня 2018 р. № 1240 (zareєстрованим у Міністерстві юстиції України 21 вересня 2018 р. за № 1090/32542) затверджено Правила охорони праці у сільськогосподарському виробництві, які поширюються на всіх юридичних та фізичних осіб, які провадять діяльність у сільському господарстві і відповідно до законодавства використовують найману працю, а також робітників, що працюють у сільськогос-

Таблиця 1

Динаміка нещасних випадків, травматизму на виробництві та їх наслідків у сільському, лісовому та рибному господарствах України у 2018–2020 рр.

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. до 2018 р.	
				+/-	%
Кількість нещасних випадків, од.	381	337	243	-138	63,8
зокрема, зі смертельним наслідком, з них:	89	65	45	-44	50,6
- групові	2	4	2	0	100,0
- віком до 18 років	0	1	1	1	x
- жінок	5	2	2	-3	40,0
- у стані алкогольного, токсичного чи наркотичного сп'яніння	10	8	7	-3	70,0
Кількість потерпілих під час групових нещасних випадків, усього, осіб	21	18	11	-10	52,4
- з них групові	2	4	2	0	100,0
Кількість днів непрацездатності (1 робочий день чи більше), днів	38,9	39,5	27,1	-11,8	69,7

Джерело: розраховано авторами за даними джерела [13]

подарському виробництві. Вимоги цих Правил є обов'язковими для виконання роботодавцями та працівниками під час виробництва сільськогосподарської продукції [10]. Проте часто керівники та власники аграрних формувань не дотримуються цих Правил і розглядають економію засобів для створення сприятливих, нешкідливих та безпечних умов праці як резерв зниження витрат на виробництво. На рис. 1 наведено основні організаційно-виробничі та технологічні особливості сільськогосподарського виробництва, які зумовлюють несприятливі умови праці та настання травмонебезпечних випадків.

Варто звернути увагу на те, що організація виробничих та господарських процесів на дрібних сільгоспідприємствах та фермерських господарствах суттєво відрізняється від організації виробництва у великих аграрних підприємствах та агрохолдингах. Це зумовлено невеликими площами орних земель та незначною кількістю працюючих. Зайняті в невеликих господарствах із мінімальною кількістю сільськогосподарської техніки та устаткування виконують увесь комплекс технологічних робіт у рослинництві та тваринництві, таких як обробіток ґрунту (оранка, дискування, культивування тощо); посів; догляд за посівами; внесення мінеральних добрив, отрутохімікатів та пестицидів; збирання врожаю; вантажно-розвантажувальні роботи; догляд за тваринами; заготівля та зберігання кормів.

Часто, пояснюючи це виробничою необхідністю та нестачею обігових коштів, один працівник вико-

нує низку функцій, суміщаючи декілька професій та спеціальностей, інколи травмонебезпечних. Крім того, сезонний характер сільськогосподарського виробництва, значні навантаження на працівників у пікові періоди господарського року, які вимагають відповідних матеріально-фінансових витрат, спонукають фермерів до економії саме за рахунок витрат на охорону праці.

На противагу цього, виробнича необхідність, пов'язана із залученням до робіт непідготовленого персоналу, ні в якому разі не повинна суперечити вимогам законодавства про охорону праці та приводити до нещасних випадків на виробництві. Отже, власникам малих сільгоспідприємств та фермерських господарств необхідно з усією відповідальністю ставитись до безпеки свого персоналу, адже, відповідно до ст. 153 Кодексу законів про працю України, саме вони мають забезпечувати безпечні та нешкідливі умови праці [9]. Оскільки соціально-трудова відносина у фермерських господарствах регулюються Статутом такого господарства (ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство»), обов'язок створення безпечних умов праці покладається на голову фермерського господарства. Саме він забезпечує дотримання техніки безпеки, виробничої гігієни та санітарії, протипожежної безпеки для тих працівників, з якими укладено трудові договори (ч. 5 ст. 27 Закону України «Про фермерське господарство») [3].

Соціально-трудова відносина у сфері умов та охорони праці в аграрному секторі, як і в будь-

Рис. 1. Система основних особливостей сільського господарства, які зумовлюють виробничі ризики травматизму і захворювань персоналу

Джерело: власні дослідження

якій іншій галузі, повинні базуватись на міжнародних трудових нормах, передусім Конвенції Міжнародної організації Праці про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві № 184, прийнятої у 2001 р. і ратифікованої Законом України від 1 квітня 2009 р. № 1216-VI (1216-17) [7]. Прийняті МОП документи зобов'язують власників підприємств створювати безпечні умови праці на робочих місцях, вживати заходів із запобігання травматизму працюючих та аваріям на сільськогосподарському виробництві. Колективний договір – це нормативний локальний документ, який повинен чітко визначити права, обов'язки і відповідальність роботодавців та працівників у сфері охорони праці. Законом України «Про колективні договори та угоди» передбачено, що створення безпечних та нешкідливих умов праці, визначення обов'язків сторін, а також реалізація працюючими своїх прав і соціальних гарантій щодо охорони праці забезпечуються за допомогою колективного договору [1]. Важливість колективного договору у системі забезпечення сприятливих умов праці та її охорони визначає Закон України «Про охорону праці», яким передбачено, що вжиття комплексних заходів щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці, надання пільг і компенсацій за роботу в несприятливих умовах, а також у випадках пошкодження здоров'я чи загибелі працюючих у зв'язку з виробничими травмами та професійними захворюваннями тощо реалізується насамперед через колективний договір [2].

Одним із головних розділів колективного договору є розділ «Охорона праці», який регулює взаємовідносини між працівниками і власниками щодо створення здорових і безпечних умов праці на підприємстві. Інколи цей розділ переписується з року в рік, не враховуючи змін чинного законодавства, заходи пропонуються неконкретні, не визначаються їх вартість та ефективність, не встановлюються чіткі строки виконання та відповідальні особи [11], тому значна кількість захо-

дів не виконується, особливо коли це стосується своєчасного і повного забезпечення працюючих засобами індивідуального й колективного захисту, а також приведення техніки, обладнання і приміщень виробничого призначення у відповідність до нормативних актів про охорону праці.

У табл. 2 наведено дані про стан укладання колективних договорів в аграрному секторі економіки України за останні 2 роки. Кількість укладених та зареєстрованих колективних договорів у сільському, лісовому та рибному господарствах щороку зменшується, і у 2020 р. вона склала 3 513 одиниць, що становить лише 6,9% від загальної кількості таких договорів в Україні. При цьому лише 64,7% облікової кількості штатних працівників сільського, лісового та рибного господарств охоплено колективними договорами.

Під час укладання колективного договору працівники мають бути поінформовані керівником під розпис про умови праці на підприємстві, наявність на майбутньому робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та працездатність, права на пільги і компенсації за роботу в несприятливих умовах, адже саме керівник повинен знати всі фактори ризику та професійної небезпеки, які існують на підприємстві. У фермерських господарствах повинна бути низка наказів, положень, переліків та інших актів з охорони праці, що діють у межах господарства та встановлюють правила виконання робіт і поведінки працівників на території підприємства, у виробничих приміщеннях, на робочих місцях відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці, а також посадові інструкції та інструкції з охорони праці за професіями та видами робіт. Водночас працівники самі повинні турбуватись про охорону своєї праці. На жаль, в умовах високого безробіття сільські мешканці нерідко ризикують не лише здоров'ям, але й життям, виконуючи свою роботу, тому в умовах визнання пріоритетності життя та здоров'я

Таблиця 2

Стан укладання колективних договорів за видами економічної діяльності в Україні у 2019–2020 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р. до 2019 р., +, -
Кількість укладених та зареєстрованих колективних договорів, од., з них:	51 408	51 125	-283
– у сільському, лісовому та рибному господарствах	3 719	3 513	-206
Питома вага, %	7,2	6,9	-0,3
Кількість працівників, охоплених колективними договорами, тис. осіб, з них:	5 512,1	5 367,5	-144,6
– у сільському, лісовому та рибному господарствах	258,2	240,5	-17,7
Питома вага, %	4,7	4,5	-0,2
Відсоток до облікової кількості штатних працівників усіх галузей та видів діяльності	73,2	71,8	-1,4
Відсоток до облікової кількості штатних працівників сільського, лісового та рибного господарств	66,7	64,7	-2,0

Джерело: розраховано авторами за даними джерела [13]

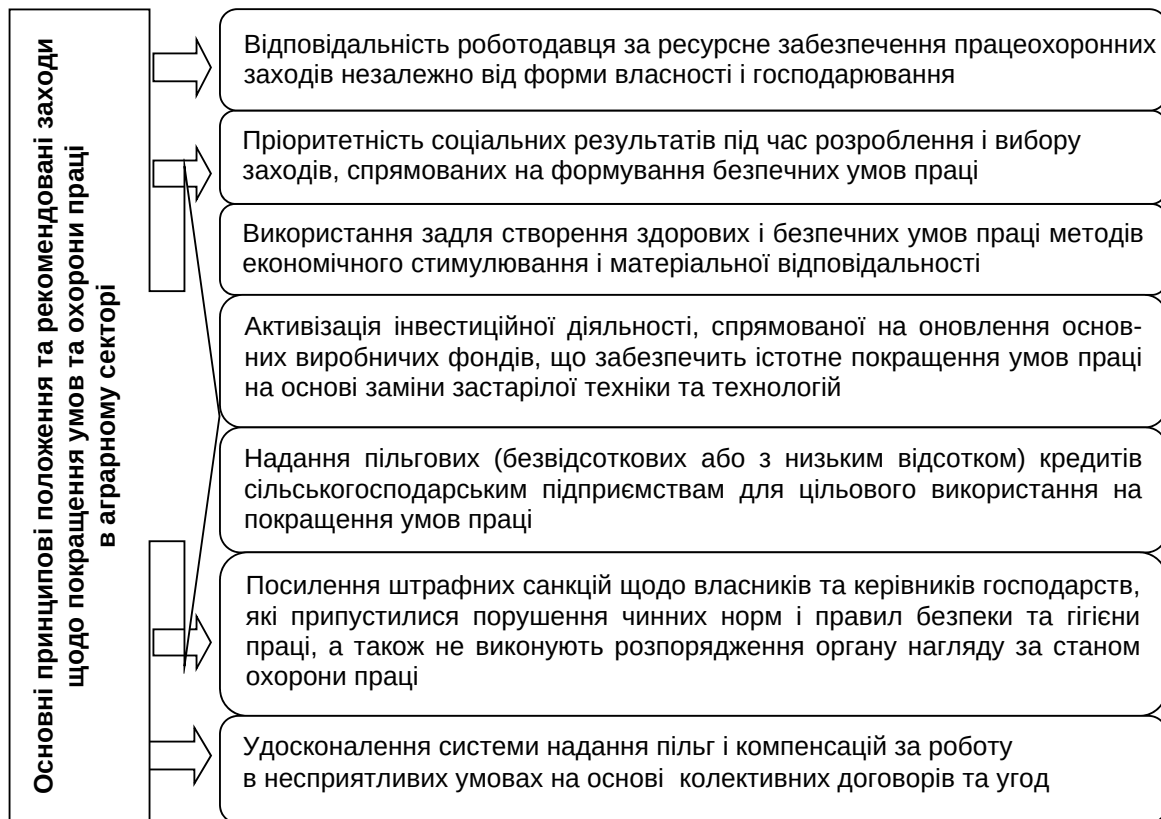

Рис. 2. Система принципів та заходів щодо покращення умов та охорони праці в аграрному секторі

Джерело: власні дослідження

працівників щодо результатів виробництва соціально-трудова відносина у сфері умов та охорони праці доцільно розвивати на таких принципових положеннях (рис. 2).

Запропонована нами система заходів передбачає як економічні стимули щодо активізації інвестиційної діяльності, надання пільгових кредитів на придбання нової техніки та сучасних безпечних виробничих матеріалів, так і покарання через систему штрафних санкцій, виплат компенсацій за роботу в несприятливих умовах праці. Запропоновані заходи стосуються як роботодавців, так і найманих працівників агроформувань і перебувають у сфері державного регулювання.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищенаведене, доходимо висновку, що незадовільний стан умов і безпеки праці в аграрному секторі, високий рівень професійного травматизму та професійних захворювань обумовлюються комплексом чинників, які мають об'єктивний та суб'єктивний характер. Для того щоб зробити працю сільськогосподарських працівників безпечною, роботодавець має розробити та впровадити систему управління охороною праці (СУОП). Її метою є підготовка, обґрунтування, прийняття та реалізація управлінських рішень, вжиття організаційних, технічних, санітарно-гігієнічних та ліку-

вально-профілактичних заходів задля збереження життя, здоров'я та працездатності найманих працівників галузі у процесі їхньої трудової діяльності. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення напрямів підвищення матеріального стимулювання працівників, зайнятих у несприятливих умовах, що полягатимуть в обґрунтуванні системи пільг і компенсацій, яка спрямована на підвищення економічної та соціальної захищеності працівників і має базуватись на об'єктивній та якісній оцінці фактичного стану умов та охорони праці на робочих місцях у результаті проведеної атестації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про колективні договори і угоди : Закон України від 1 липня 1993 р. № 3356-XII (із змінами та доповненнями). Київ : Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text> (дата звернення: 16.11.2021).
2. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2695-XII (поточна редакція від 14 серпня 2021 р.). Київ : Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 10.11.2021).
3. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV. *Голос України*. 2003. № 134.

4. Іванов О. Умови праці – турбота спільна. *Соціальної захист*. 2004. № 10. С. 32–34.

5. Кільницька О., Старунська Л., Переуда С. Кадрова безпека сільськогосподарських підприємств України: оцінка та напрями забезпечення. *Наукові горизонти. Scientific Horizons*. 2020. Т. 23. № 11. С. 70–80. DOI: 10.48077/scihor.23(11).2020.70-80.

6. Комар А. Аналіз стану охорони праці в агропромисловому комплексі України. *Науковий вісник ТДАТУ*. 2012. Вип. 2. Т. 3. С. 75–82.

7. Конвенція МОП 2001 року про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві № 184. Конвенцію ратифіковано Законом від 1 квітня 2009 р. № 1216-VI (1216-17). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_504#Text (дата звернення: 12.11.2021).

8. Людський розвиток в Україні: пріоритети розвитку сільських поселень у контексті децентралізації управління / за ред. Е. Лібанової ; відп. за вип. О. Макарова, Т. Заяць. Київ : Академперіодика, 2020. 354 с.

9. Охорона праці на малих агропідприємствах та фермерських господарствах. URL: <http://www.fse.gov.ua/fse/control/pol/uk/publish/article/104564;jsessionid=DA2E5225A057E1B6728533CAFE7CF1DA> (дата звернення: 4.11.2021).

10. Правила охорони праці у сільськогосподарському виробництві від 28 серпня 2018 р. № 1240. Київ : Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1090-18#Text> (дата звернення: 10.11.2021).

11. Соколова А. Основні напрями поліпшення стану умов і охорони праці в приватизованих аграрних формуваннях. *Науковий вісник НАУ*. 2002. Вип. 52. С. 118–121.

12. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / О. Бородіна, І. Прокопа, В. Юрчишин та ін. Київ : Інститут економіки та прогнозування, 2012. 320 с.

13. Статистичний щорічник України – 2020 / за ред. І. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 455 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf (дата звернення: 2.11.2021).

14. Стратегія сталого розвитку України до 2030 р. (Проект 2017). Київ. 112 с. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html> (дата звернення: 4.11.2021).

15. Третяков Є. Щодо особливостей охорони праці в сільському господарстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10-1. Т. 2. С. 60–61.

REFERENCES:

1. Supreme Council of Ukraine (1993). Pro kolektivni dohovory i uhody [On collective agreements and contracts]. Law of Ukraine adopted on 1993, July 1; last revision 2019, December 27, № 3356-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text> [in Ukrainian].

2. Supreme Council of Ukraine (1992). Pro okhoronu pratsi [On labor protection]. Law of Ukraine, adopted 1992,

October 14, revision on 2021, August 14, № 2695-XII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> [in Ukrainian].

3. Pro fermers'ke hospodarstvo [On farming enterprise]. Law of Ukraine, 2003, June 19. № 973-IV. *Holos Ukrainy – The voice of Ukraine*, № 134 [in Ukrainian].

4. Ivanov, O. (2004). Umovy pratsi – turbota spil'na [Labor conditions are a common concern]. *Sotsialnyi zakhyst – Social Protection*, no. 10, pp. 32–34 [in Ukrainian].

5. Kilnitska, O., Starunska, L., Pereuda, S. (2020). Kadrova bezpeka sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv Ukrayiny: otsinka ta napryamy zabezpechennya [Personnel safety of agricultural enterprises of Ukraine: assessment and directions of provision]. *Naukovi horyzonty – Scientific Horizons*, 11 (vol. 23), pp. 70–80. DOI: 10.48077/scihor.23(11).2020.70-80 [in Ukrainian].

6. Komar, A. (2012). Analiz stanu okhorony pratsi v ahropromyslovomu kompleksi Ukrayiny [Analysis status of labor protection in agroindustrial complex of Ukraine]. *Naukovyi visnyk TDAU – Scientific Bulletin of TSATU*, no. 2 (3), pp. 75–82 [in Ukrainian].

7. International Labor Organization (2001). Konventsiya MOP 2001 roku pro bezpeku ta hihiyenu pratsi v sil's'komu hospodarstvi № 184 [Convention on safety and labor health in agriculture № 184]. 2001, June 21. Ratification, on the basis 2009, April 4. № 1216-VI. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_504#Text [in Ukrainian].

8. Libanova, E. & Makarova, O. (Eds.) (2020). *Lyuds'kyi rozvytok v Ukrayini: priorytety rozvytku sil's'kykh poselen' u konteksti detsentralizatsiyi upravlinnya* [Human development in Ukraine: rural development priorities in the context of management decentralization]. Kyiv: Institute of Demography and Social Research M.V. Ptychi of the National Academy of Sciences of Ukraine, Akademperiodyka [in Ukrainian].

9. Tobota, S. (2021). Okhorona pratsi na malykh ahropidpryyemstvakh ta fermers'kykh hospodarstvakh. [Labor protection on small agricultural enterprises and farms]. Available at: <http://www.fse.gov.ua/fse/control/pol/uk/publish/article/104564;jsessionid=DA2E5225A057E1B6728533CAFE7CF1DA> [in Ukrainian].

10. Supreme Council of Ukraine (2018). Pravya okhorony pratsi u sil's'kohospodars'komu vyrobnytstvi [Rule on labor protection in agricultural production] № 1240. (2018, August 29). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1090-18#Text> [in Ukrainian].

11. Sokolova, A. (2002). Osnovni napryamky polipshennya stanu umov i okhorony pratsi v pryvatyzovanykh ahrarynykh formuvannyakh [The main directions of improving the conditions and labor protection in privatized agricultural formations]. *Naukovyi visnyk NAU – Scientific Bulletin of NAU*, no 52, pp. 118–121.

12. Borodina, O., Prokopa, I., Yurchyshyn, V. et al. (2012). *Sotsio-ekonomichnyy rozvytok sil's'koho hospodarstva i sela: suchasnyy vymir* [Socio-economic development of agriculture and rural areas: the modern dimension]. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting NAN Ukrainy [in Ukrainian].

13. Verner, I. (eds.) (2021). *Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny – 2020* [Statistical Yearbook Ukrain-

ian –2020]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf [in Ukrainian].

14. Stratehiya staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku [Strategy of sustainable development of Ukraine until 2030]. (2017). Kyiv: United Nations Development Programmer. Available at: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-develop>

ment-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html [in Ukrainian].

15. Tretyakov, Ye. (2014). Shchodo osoblyvostey okhorony pratsi v sil's'komu hospodarstvi [Regarding the features of labor protection in agriculture]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanities University*. Vol. 2, no 10-1, pp. 60–61 [in Ukrainian].